

- археологическая экспедиция // Большевик Запорожья. – 1941. – 22, 23 мая; Краевский Я. Хортица // Там же; Остров находок // Большевик Запорожья. – 1941. – 8 июня; Макаревич М.Л., Меерсон Л.М. Некоторые итоги археологической разведки Запорожских сечей // Большевик Запорожья. – 1941. – 22 июня.
26. Наукове товариство в Запоріжжі // Красное Запорожье. – 1926. – 26 мая.
27. Запорожское научное общество. – Красное Запорожье. – 1927. – 13 декабря.
28. Солодкий Н. Розгортаймо краєзнавчу роботу // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 28 червня.
29. Козар Павло. На Дніпрельстан через пороги. (Вибране). – Дніпропетровськ, 2000.
30. Філянський М. Короткий путівник. – [Х.], 1928.
31. Первая массовая рабочая экскурсия на Днепрострой // Красное Запорожье. – 1928. – 22 мая.
32. Путеводитель по Днепру и его притокам. – К., 1928.
33. Власов О. Туристы на плотине // Панорама. – 2000. – 30 июня.
34. Гладков Ф. Письма о Днепрострое. Очерки. – М., 1931.
35. 150 тысяч экскурсантов на Днепрогэсе // Большевик Запорожья. – 1939. – 30 июля.
36. Экскурсия по памятникам Запорожья // Красное Запорожье. – 1927. – 28 апреля.
37. Хортицкий дуб // Большевик Запорожья. – 1939. – 16 июня; Хортицкий дуб // Вісті. – 1939. – 18 червня.
38. Старина Запорожья // Красное Запорожье. – 1927. – 12 июня; Сбережь памятники культуры // Красное Запорожье. – 1927. – 26 июня; Берегти пам'ятники старовини // Червоне Запоріжжя. – 1937. – 10 червня; Зберегти історичні пам'ятники Запоріжжя // Червоне Запоріжжя. – 1940. – 5 червня.
39. Исторические памятники материальной культуры // Большевик Запорожья. – 1939. – 9 апреля; Комиссия по сохранению памятников // Большевик Запорожья. – 1939. – 23 июля.
40. Дома с мемориальными досками // Большевик Запорожья. – 1940. – 4 октября.
41. Камінський Ф. 130 років тому // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 6 жовтня.
42. Полусмяк М. Рассказ о прошлом // Большевик Запорожья. – 1939. – 3 декабря; Жигалов А. Из истории города Запорожья // Там же. – 1940. – 11 апреля, 26 мая, 10 июня; Грязнов И. Основание Александровской крепости // Там же. – 1940. – 28 августа.
43. Камінський Ф. Проїзд О.С.Пушкіна через Олександрівськ // Червоне Запоріжжя. – 1937. – 12 червня; Грязнов И. Проезд Пушкина // Большевик Запорожья. – 1941. – 10 мая.
44. Зустріч з старожилами Запоріжжя // Червоне Запоріжжя. – 1941. – 10 червня.
45. Хроніка // Червоне Запоріжжя. – 1934. – 12 липня; Горшковский В. В историческом архиве // Большевик Запорожья. – 1940. – 23 октября.
46. Левін. Лекторій у Запоріжжі. – 1938. – 1938. – 6 липня; Приїзд професора Акуленка // Червоне Запоріжжя. – 1941. – 22 січня.
47. Документальні радянські фільми на Нью-Йоркську виставку // Червоне Запоріжжя. – 1938. – 4 листопада.
48. Открытие памятника В.И. Ленину на заводе "Коммунар" // Красное Запорожье. – 1926. – 5 мая; Пам'ятник В.І. Леніну // Червоне Запоріжжя. – 1935. – 12 листопада; О памятнике на площади Свободы // Красное Запорожье. – 1923. – 20 июля.

Summary

This article is on forms and methods of getting acquainted with historical past of Zaporizhzhya region, with the organization of mass excursions to new industrial buildings as well as on taking part in the work of science field-works, popular-scientific organizations and the like

Г.М. Васильчук

ПЕРЕДУМОВИ ТА ТРУДНОЩІ УКРАЇНІЗАЦІЇ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ УСРР (друге десятиріччя XX ст.)

Політичні події на Україні активізують інтерес усього суспільства до вітчизняної історії, особливо до питань, пов'язаних з процесами духовного відродження та пробудження національної свідомості, що мали місце в історії українського народу. А період 20-х років минулого сторіччя дає яскравий приклад саме таких подій. Ось чому процеси, що точились на Україні того часу, привертають увагу різних суспільно-політичних організацій, урядових структур, наукових кіл. Вивчення тих подій на наш час є своєрідним соціальним замовленням з висвітлення сторінок

буремного минулого. Зараз українізація як суспільно-історичне явище потребує кропіткого дослідження і всебічного аналізу, адже матеріалів і висновків цього вивчення чекають науковці різних галузей. Це й історики, і політологи, соціологи, культурологи, соціолінгвісти, педагоги. На адекватне висвітлення цієї проблеми спираються в своїй діяльності політичні функціонери та представники урядових структур.

Разом із тим треба відзначити, що історіографічне надбання з проблеми українізації взагалі недостатньо представлене на сторінках історичних розробок. Майже невивченими залишаються питання практичних заходів українізаційної кампанії, проблем фінансування, форм і методів проведення українізації. Тільки починають з'являтися матеріали, присвячені аналізу правової підтримки та законодавчого обґрунтування діяльності партійних органів та урядових кіл в царині українізації.

Мета представленої наукової розвідки – дещо підняти історичну завісу над таким цікавим питанням, як передумови українізації, проаналізувати негативні моменти та труднощі, які супроводжували всю українізаційну кампанію, виявити сили, які виступали на підтримку українізаційної політики, а які гальмували її розвиток.

Добу, вивченню якої присвячене дослідження, можна сміливо назвати періодом тактичного відступу більшовиків перед “українською стихією”. Щоб подолати нечувану господарчу розруху, завоювати на свій бік українське село, налагодити адміністративно-репресивний апарат, комуністична партія вдалась до лібералізаційних кроків: у сфері економіки – у формі нової економічної політики, у національно-культурній сфері – через коренізаційні заходи, які на терені України, набули форм українізації.

Правильне розуміння терміна українізація дає змогу не тільки адекватно підійти до розгляду цієї проблеми, але й зрозуміти його суть. Як здається, не треба не тільки відкидати цей термін, але й не можна писати його в лапках, як це роблять деякі автори [1.-С.5; 2.-С.56]. Термін українізація – це термін сталий, обґрунтований не тільки своїм та наступним часом, але й своїм внутрішнім змістом. Адже ні в кого не викликають подиву терміни чехізація, мадяризація, які використовувались відповідно в період чехізації німецького міста в Чехії та мадяризації німецького міста в Угорщині. Більш поміркована точка зору на термін, який був прийнятий спонтанно і не має ніякого змістового навантаження, дає змогу вибрати правильний підхід до розгляду самої проблеми.

Смерть В. Леніна та період боротьби за його спадщину, внутрішньопартійні дискусії 20-х років, деяка слабкість “сталінської генеральної лінії” дозволили українізації, перетворитись із партійно-державницького гасла у факт не лише союзний, а й загальносвітовий. Нечуваний розмах і стрімка хода українізаційного процесу започаткувала новий культурний злет України, створила тверді шаблі піднесення української національної свідомості. “Несподівано для москалів і українців, результат боротьби двох культур показав, що в Україні за короткий час набрала переваги українська культура” [3.-С.18-19].

Такий надмірний розвиток українізаційної кампанії не відповідав намірам правлячої партії, підривав основи колоніальних зазіхань більшовиків. Політика українізації, яка спочатку пробуксовувала через невідповідність і важку мовно-культурну ситуацію, пізніше починає свідомо гальмуватись до повної зупинки процесу. Згорання українізації супроводжувалось посиленням антиукраїнських настроїв, що, у свою чергу, об'єктивно сприяло новій хвилі російщення України. Політика українізації, як і коренізаційна кампанія взагалі, була приречена на невдачу відповідно до основних доктрин тогочасного партійно-державного керівництва. Методи, що використовувались більшовиками в сфері національних відносин, не були орієнтовані на свідоме ставлення до цієї справи, а спирались на силу й примусовість.

Із самого початку українізаційної доби ставало дедалі яснішим, що тогочасне становище в Україні як творить всілякі перепони процесу, так і полегшує цю кампанію. Стаючи невід'ємною частиною суспільно-політичного життя республіки, українізаційна кампанія повинна була долати чимало труднощів. Перш за все, вони впливали із специфічних умов історичного розвитку України, що були пов'язані зі зросійщенням українського міста і більшої частини пролетаріату, низьким культурно-освітнім рівнем українського селянства, а також недооцінкою окремими більшовиками значення правильної постановки національного питання в умовах післяреволюційної України. Уряд республіки так звітував про ці труднощі: “Міста зрусифіковані. Елементи населення, що обслуговували радянські органи, не були досить чулими до національної справи. Не було відповідного кадру потрібних робітників-українців. Потреба примусила при обслуговуванні всіх галузей адміністративного та культурного життя держави користуватися тими, які через свою класову чужинність до робітників і селян, не могли зрозуміти ролі й величезного значення революційного будівництва національної справи..., не тільки центральні органи влади, але й місцеві органи влади на 95% обслуговувались російською або русифікованою інтелігенцією” [4.-С.13].

Ясна річ, що найбільші труднощі були пов'язані саме з фактом зросійщення міст України. Кількість українського населення в містах республіки становила навіть менше 50%, а саме 43,2%. Це ще була середня цифра [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2455.-Арк.194]. Того часу, коли міста давали майже всі кадри для господарства, партійних і державних органів, вони могли дати лише російськомовних функціонерів різних рівнів. Адже не секрет, що україномовна інтелігенція за тих часів мала перевагу лише в сфері гуманітарних наук і в культурно-освітніх установах.

Найгірша ситуація склалась у південних містах, де навіть на 1926 рік відсоток українців становив у Дніпропетровську – 15,96%, в Одесі і того менше – 6,6% [5.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.995.-Арк.6]. Але найбільшою проблемою в цій сфері була ситуація в тогочасній столиці України місті Харкові, де згідно з переписом 1923 року українців було – 21,3%, росіян – 50,5%, євреїв – 20,6%, поляків – 2,7% [6.-С.119]. Хоча взагалі в Харківській губернії українців проживало – 88,8%, а по Харківському округу – 81,7% [6.-С.60]. Ускладнювалась проблема ще й тим, що навіть і ті 21,3% українців м. Харкова не всі розмовляли рідною мовою. Так, наприклад, якщо українцями серед робітників об'єднаних в індустріальні профспілки України вважали себе більше 40%, то українську мову визнавали рідною тільки 22,2% з них.

У 1926 році в Харкові проживало 37,88% українців, але це ще не доводило той факт, що майже 40% жителів столиці України розмовляли в побуті українською мовою [5.-Ф.1.-Оп.1.-Спр.993.-Арк.55-57]. За таких умов повинна була проходити українізація Харкова як осереддя центральних органів державної влади й управління. Не найкращі умови склалися і в партійному середовищі, яке давало кадри для апарату влади найвищого рівня. На 1 січня 1924 року серед партійців України українці становили лише 33,3%, на 1925 рік – 37%, на 1926 – 42,8% [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2250.-Арк.17].

З 1922 року, коли українців у КП(б)У було лише чверть – 26,9%, пройшло сім років аж поки український елемент став переважати. На 1 січня 1929 року українці становили 52,7% членів партії [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2631.-Арк.11].

Таким чином, ставало дедалі очевиднішим, що в кадровій політиці щодо центральних державних органів не можна було спиратися на місцеві елементи, через їхнє майже повне зросійщення, не можна було й орієнтуватися на притягнення до органів влади й управління представників пролетаріату за тієї ж причини. Залишалось одне: займати принципову позицію відносно українізації центрального апарату, сподіваючись на посилення коренізаційної кампанії завдяки притоку в міста україномовного сільського населення. Сподівань на те, що 80% населення України, які проживали на селі, якимось підтримають українізацію та будуть намагатися взяти участь в управлінні державою, не було. Українське село було занадто інертним та нечутливим до культурницьких і державницьких змагань тієї доби.

Проблема російського оточення в місті Харкові, та й по Україні взагалі, погіршувалась ще й тим, що російська мова домінувала в книжковій та газетній сферах, у театрі, кіно, у царині агітаційно-пропагандистській. Афіші, об'яви, надписи, вивіски, назви – майже все писалось та вимовлялось російською мовою.

У загальній книжковій продукції республіки українська книга становила в 1923 році – 36% ; за часів українізації: 1924 – 69%, 1925 – 88% [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2260.-Арк.60]. Тобто складалось враження, ніби після доволі принизливого становища українська книга починала завойовувати ринок, але це стосувалось лише накладу й то була лукава цифра. На книжковому ринку республіки українська книжкова продукція навіть в 1925 році займала дуже незначне місце – не більше 25% [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2260.-Арк.60]. Незважаючи на невпинне збільшення накладів, українська книга на 1924 рік мала лише 44% надрукованих аркушів, того часу коли російською мовою друкувалось 56% [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2249.-Арк.6]. Це ще не враховуючи експорту російської книги з-за меж України.

Подібне становище склалось на початку українізації й у газетній сфері. За умов гострої нестачі художньої та спеціальної літератури, повної відсутності радіомовлення, не кажучи вже про телебачення, газети були майже єдиним засобом суспільної комунікації. Цілком зрозуміло, що якою мовою доводилась інформація, тією ж мовою вона й сприймалась. А на 1 лютого 1923 року на Україні виходило 65 газет, з яких українською мовою лише 20%, а решта була російськомовною. На 1 березня 1924 року з 70 українських газет – 24 друкувались українською мовою, російською – 33. Лише в жовтні того ж року кількість газет надрукованих тими мовами зрівнялась, і тільки в 1925 році україномовних газет стало більше ніж російськомовних [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.1877.-Арк.130].

Стосовно накладу газетної продукції ситуація була значно гіршою. Кількість російськомовних примірників газет у березні 1924 року становила 400 тисяч, або 74%; україномовних – 72 тисячі, або 13%. На квітень 1925 року наклад україномовних газет збільшився і нараховував 402 тисячі примірників, але ж зріс і російськомовний тираж – 719 тисяч екземплярів [7]. Перевага у виданні

українських газет українською мовою була досягнута лише в 1926 році, коли співвідношення почало становити: 612 тисяч проти 420 тисяч.

І знову наведені цифри торкаються суто української поліграфічної бази. Але якщо взяти до уваги, що “Правда” розповсюджувалась по Україні кількістю приблизно 150 тисяч, “Известия” – 100 тисяч, “Труд”, “Рабочая газета”, “Крестьянская газета” та інші кількістю 200-250 тисяч примірників, то зрозуміло, що україномовна преса ще не зайняла належного їй місця. Тим більше, що українські газети йшли головним чином на село й зовсім мало в міста та робітничі райони.

У сфері кіно наполеглива робота дала змогу до 1925 року всі фільми, що знімалися в республіці, перекласти цілком українською мовою. Але театральні справи були слабкою ланкою в цій проблемі. За сезон 1925–1926 років з кількістю вистав 7 220 тільки 1 480 (20%) були українськими, 5 060 (70%) – російськими та 740 (10%) – єврейськими [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2260.-Арк.61].

Разом з уже згаданими труднощами українізаційної доби, а саме: майже повне зросійщення великих міст, російськомовні державні та партійні апарати, відсутність україномовного оточення (обмеженість книжкової та газетної продукції, кіно, театру), інертність селянства щодо проблем побудови української держави – на один із перших планів за своєю складністю висунулась проблема існування так званої “теорії боротьби двох культур”, що набула особливої гостроти саме в перші роки українізації. Цю теорію обґрунтовував Д. Лебідь (з 1920 по 1924 рр. – другий секретар ЦК КП(б)У). Намагаючись довести, що на Україні точилась боротьба між російською й українською культурами, прихильники цієї теорії оцінювали українську культуру як начебто відсталу, селянську, фактично заперечували необхідність її розвитку. “Ми повинні рахуватись із тим, що російські робітники та селяни не захочуть вивчати українську мову й учити на ній своїх дітей. Це ми передбачили й примушувати їх звичайно не будемо” [7], – заявляв Д. Лебідь. Свідомо негативне ставлення до розвитку української культури та поширення української мови було притаманним багатьом партійцям і державним функціонерам, які їх в цьому підтримували. Але складність проблеми полягала ще в тому, що якщо останні не хотіли чути про українську мову, яка ускладнювала їм життя, то перші в своїй протидії спирались на тверді ідеологічні засади, у всякому разі так їм здавалось. Їхній ідеолог Д. Лебідь відкрито проголошував, що “...поставити собі завдання активно українізувати партію, а, відповідно, і робітничий клас зараз буде для інтересів культурного руху мірою реакційною, бо націоналізація, тобто штучне насадження української мови в партії і робітничому класі... – це означає стати на точку зору нижчої культури села в порівнянні з вищою культурою міста” [8]. Шкідливість і неспроможність “теорії боротьби двох культур” призвели до її повної ідеологічної загибелі й звільнення Д. Лебідя з керівних посад, але більш живучою виявилась інша ідея, майже протилежна, існування та подальший розвиток якої дуже ускладнювали проведення українізації. Мова йшла про побоювання деяких партійних та урядових функціонерів, про те, що з поширенням української мови та піднесенням української культури зростала загроза “петлюрізації” республіки та нової хвилі в розвитку української національної ідеї. Відкритих прибічників цієї ідеї на початку майже зовсім не було, тим більше, що ніхто не хотів йти проти директивних документів партії та уряду. Але, як здається, саме таке розуміння українізації, разом із великодержавними зазіханнями московських посланців призвели до загибелі цього процесу.

На заваді до стрімкого поширення української мови в середовищі урядовців стояли й великі фінансові проблеми, адже українізація одного співробітника коштувала 85-112 крб. [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.1977.-Арк.170], і це не враховуючи збитків на українізацію документів, бланків, нормативних актів, довідників, словників.

Дуже гальмував процес і загально низький культурний рівень населення України. По-перше, широким народним верствам було важко зрозуміти необхідність проведення українізації, по-друге, нестача кваліфікованих фахівців і звичайних грамотних кадрів не дозволяла більш ефективно проводити українізацію державного апарату. На місця звільнених російськомовних урядовців важко було підшукати україномовних спеціалістів.

Українізація державного апарату республіки зустрічала багато перешкод, особливо на перших порах. І все ж таки слід відмітити, що існувало багато моментів, які полегшували проведення українізаційної кампанії. Найбільш позитивним був той факт, що українізація була визначена державною політикою й на її підтримку приймалися постанови пленумів ЦК КП(б)У, постанови та декрети ВУЦВК і РНК УСРР. У своїй доповіді на 8-му Всеукраїнському з'їзді Рад голова РНК В. Чубар зазначав, що “справа українізації зайняла одне з перших місць” [9.-С.12]. На важливість українізації вказував голова ВУЦВК Г. Петровський, який в 1925 році писав: “Ми зверху донизу прагнемо провести українізацію, щоб в центральних та во всіх губернських округових відомствах, во всіх громадських організаціях, також й пролетаріат міг би говорити й вести справи зрозумілою для селянина мовою” [10.-С.11].

Подальша українізація міст, особливо Харкова, полегшувалась посиленням міграції сільського населення до промислових центрів. Українська мова, звичаї, українська культура взагалі широким фронтом линула в міста, створюючи там необхідне україномовне оточення. Велику користь для розвитку українізації мав факт повернення у 1923–24 роках з еміграції в Україну частини інтелігенції на чолі з М. Грушевським. Ці вчені та фахівці з ентузіазмом взялись за справу національно-культурного відродження республіки. Багато науковців прибуло із західних областей України, щоб активно працювати на користь народу. І хоча в процесі українізації державного апарату вони не могли відігравати безпосередню роль, адже вони завжди знаходились під “опікою” караючих органів, свій науково-культурний потенціал вони майже безкоштовно віддавали справі поширення мови та культури українського народу.

Українізаційна кампанія розпочала й підтримала новий злет української культури. Значні досягнення в літературі, музиці, живописі, були тісно пов’язані з поширенням української мови та культури в усіх сферах суспільного життя. У ті роки, коли доба українського національного відродження (1917–1920 рр.) ще не стала далекою історією, українізація різних ланок державної влади й управління могла психологічно спиратись на досягнення того періоду.

І ще один штрих, що існував на підтримку українізації, а саме – близькість двох мов – російської та української. З цієї точки зору, українізаційну процеси повинні були проходити набагато легше, аніж відповідні процеси в середовищі російськомовного населення, наприклад Молдавії чи Грузії.

Таким чином, поряд з об’єктивними та суб’єктивними труднощами, що ускладнювали українізацію державного апарату республіки, проявляли себе деякі явища та риси тогочасної України, які вказували підтримку цьому процесу.

У серпні 1923 року В. Чубар заявив: “В царині українізації уряду належить провести велику, довготривалу роботу, яка, можливо, зажадає великих затрат. Але перелом в цьому напрямку вже намічений і можна вважати, що українізація радянського апарату піде планомірно без перебоїв” [11]. Це був самий початок українізації, і слова знаного партійного діяча були дуже далекі від дійсності.

Найбільші труднощі зустрілися саме в сфері українізації державного апарату, особливо центральних органів державної влади й управління. Слід зазначити, що до останніх треба віднести найвищі ланки трьох гілок влади, які існували в Україні на той час. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет репрезентував законодавчу владу найвищого рівня в період між сесіями, Рада Народних Комісарів – виконавчу владу, Вищий Суд – судову владу. Як відомо, РНК мав апарат співробітників, які займалися поточними справами РНК, а також і кожний окремих народний комісаріат мав свій апарат службовців. Саме зі співробітниками народних комісаріатів були найгірші справи.

На III сесії ВУЦВК було ухвалене “Положення про РНК УСРР”, згідно з яким народні комісаріати були поділені на 3 категорії: загальносоюзні, союзно-республіканські та республіканські, у зв’язку з чим був введений розподіл членів РНК на членів з ухвальним і дорадчим голосами. Під загальносоюзними народними комісаріатами розумілись НК, які входили тільки до складу уряду СРСР. В уряді України їх репрезентували так звані уповноважені, які мали в РНК дорадчий голос. Таких уповноважених народних комісаріатів було 5: військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, закордонних справ, пошти та телеграфу, шляхів сполучення. Українізація апаратів управлінь уповноважених проходила в найскладніших умовах, виходячи з їхнього підпорядкування Москві та віри в те, що ці народні комісаріати обслуговують потреби всього Союзу й тому повинні додержуватись однієї офіційної мови. Було навіть кілька випадків, коли управління уповноважених майже відкрито відмовлялись від українізації, апелюючи до центру в своїх протидіях примусовому переведенню діловодства на українську мову.

Союзно-республіканських народних комісаріатів, що були у складі уряду СРСР та урядів союзних республік і підпорядковувались об’єднаному НК Союзу, і РНК України було також п’ять: НК фінансів, НК праці, НК робітничо-селянської інспекції, НК внутрішньої торгівлі, Вища Рада народного господарства. Ці наркомати мали в уряді республіки ухвальні голоси й були майже органічною його частиною, підпорядковувались більшою частиною саме РНК України.

Республіканських наркоматів, які входили тільки до складу уряду УСРР, було шість: НК внутрішніх справ, НК земельних справ, НК юстиції, НК освіти, НК охорони здоров’я, НК соціального забезпечення. Ці наркомати мали також ухвальні голоси в РНК, вирішували суто республіканські проблеми й працювали лише на території України. Їхня українізація повинна була проходити в першу чергу. З дорадчими голосами до РНК входили Центральне Статистичне управління (ЦСУ) на правах НК і Державне Політичне управління (ДПУ) – теж на правах НК. До РНК України входив і Прокурор республіки [12.-Ч.43.-Від.1.-Арт.273].

Про критичний стан із знанням української мови навіть в 1926 році в середовищі керівників центральних державних органів говорять такі факти: уповноважений НК шляхів сполучення української мови не знав, нарком внутрішніх справ та його заступник, п'ять членів колегії ДПУ, нарком фінансів, його заступник і два члени колегії, нарком внутрішньої торгівлі, його заступник і чотири члени колегії, керівник ЦСУ, його заступник і два члени колегії – всі вони української мови не знали. Трохи знав мову уповноважений НК пошти та телеграфів. Майже всі керівники Вищого Суду республіки не вміли писати й доповідати українською мовою [5.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2250.-Арк.61]. Але ці факти були ніщо у порівнянні із ситуацією, що склалась з українізацією більшості рядових співробітників наркоматів і ВУЦВ.

Крім того, українізацію по-різному сприймали окремі верстви українського суспільства. Того часу, коли свідомі кола українців, з радістю зустрівши цю політику, з ентузіазмом почали впроваджувати її в життя, віддаючи свої знання та досвід справі поширення української культури, провідний прошарок партійців та урядовців підходив до цієї політики як до одного з багатьох засобів досягнення своєї мети. Авторитарні принципи правління країною зводили нанівець всі зусилля свідомо мислячих кіл надати політиці українізації прогресивних, далекосяжних тенденцій. Але тягар сталінізму, який важчав рік у рік, не дозволив забезпечити права українського народу як носія великих матеріальних і духовних здобутків.

Таким чином, ситуація в Україні 20-х років об'єктивно заважала вирішити проблеми національно-культурного життя. Українофобне протистояння процесам у національній сфері тієї доби підживлювалось не лише фактами спочатку підвищення індивідуального підходу керівників партії до українізації, а потім упередженим ставленням до українсько-російських національних змагань, москвофільство було притаманне багатьом ланкам державного апарату, 78 процентів якого навіть на 1928 рік працювало в ще дореволюційних урядових структурах [13.-С.215], а їх вже підтримувало населення зросійщених міст, армія та інші. Політика українізації за тих часів була приречена, і ця думка стає тим яснішою, чим більше уваги приділяється вивченню цієї проблеми. Уже наприкінці 20-х років починається період боротьби з проявами української національної свідомості, звуження економічного суверенітету України, робляться кроки з реанімації російського мовлення. “Передусім, – розпочата на зламі 1929 і 1930 року примусова колективізація села та нею зумовлена терористична ліквідація під назвою “куркульство” соціально-національної еліти українського селянства, а під назвою “залишків петлюрівщини” – старішої української інтелігенції настільки підірвали сам основний ґрунт українізації, що вона як національно-політичний фактор будування “української радянської державності” опинилась у явній суперечності з тогочасною національною дійсністю України” [14.-С.77]. А раз так, українізація була більше не потрібна правлячим колам партії та країни.

Найбільш свідомою основою українізації був тонкий прошарок української інтелігенції, і коли почалися перші наступи на цю соціальну групу, українізація зазнала нищівних ударів у свій бік. У 1926 році було піддано критиці й розгромлено редакцію “Червоного шляху”, а в 1927 році вислано О. Шумського. Ліквідація школи історика М. Яворського в 1929–1930 рр., обрання через адміністративний тиск партійних функціонерів у члени ВУАН “для посилення радянського впливу” були ланками одного ланцюгу. Ця комуністична навала в своєму розвитку підходить в 1929 році до межі, за якою вже починається антиукраїнський терор. У 1929–1930 рр. – процес СВУ, 1930 р. – процес у справі “Національного центру”, 1932 р. – “Українська військова організація”, 1932–1933 рр. – голодомор і т.д.

З кінця 20-х років Україна почала позбуватись і залишків економічного суверенітету. У липні 1929 року рішенням ВРНГ СРСР були скасовані окремі українські трести, які були введені у всесоюзні промислові об'єднання. Восени Москві був підпорядкований народний комісаріат земельних справ. А вже в 1930 році українська банківська система була ліквідована та її функції передані центральним фінансово-кредитним установам. Далі цей облудливий уніфікаційний процес набув ще більшого розмаху.

Джерела та література

1. Дашкевич Я. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – № 8.
2. Свистун В. Нова хвиля червоного терору на Україні. – Вінніпег, 1930.
3. Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес (Публіцистичні рефлексії). – Б.м., 1939.
4. Звіт робітничо-селянського Уряду України за 1924–25 роки до IX всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських, червоноармійських депутатів. – Харків, 1925.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

6. Национальный состав Советской Украины. – Харьков, 1925.
7. Лебедь Д. Национальный вопрос на Украине // Коммунист. – 1923. – 28 августа.
8. Лебедь Д. Некоторые вопросы партийного съезда // Коммунист. – 1925. – 17 марта.
9. 8-й Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських депутатів. 17–20 січня 1924 р. – Харків, 1924.
10. Петровский Г. Советская Украина в 1925 году. – Харьков, 1925.
11. Очередные задачи Украинского правительства. Беседа с председателем СНК УССР В.Я. Чубарем // Коммунист. – 1923. – 23 августа.
12. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1924.
13. Два роки роботи Уряду УСРР 1926/27 – 1927/28. Матеріали до звіту Уряду XI з'їздові Рад. – Харків, 1929.
14. Гришко В. Український націонал-комунізм на історичній пробі доби українізації (1923–1933) // Сучасність. – 1978. – № 12.

Summary

The article is devoted to the one of the most interesting problems in the history of Ukraine (the 20th of XX century). It analyzes impediments on the way of ukrainization and positive factors that made its development easy. The author proves that there was an objective necessity of ukrainization for a Ukrainian society of that time.

В.В. Бойко, Д.В. Хованцев

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У КРИМСЬКОМУ СЕЛІ ДОКОЛГОСПНОГО ПЕРІОДУ

Національні відносини у кримському селі періоду 20-х років XX століття та вплив на них земельної політики радянської влади предметом докладного аналізу з боку дослідників до цього часу не ставали. Проте зазначена в назві статті тема дослідження є надзвичайно важливою. Її актуальність визначається невирішеністю земельного питання в сучасній Україні, складнощами, що мають місце в процесах розподілу землі колишніх колгоспів і радгоспів, невдоволенням земельною політикою кримських властей з боку депортованих народів, що повертаються до Криму, тощо. Проблеми, які виникають у національних відносинах у сучасному кримському селі, багато в чому схожі на ті, що мали місце протягом 1920-х років. Тому знання історичного досвіду минулого повинно сприяти проведенню ефективної земельної та національної політики в Автономній Республіці Крим з метою гармонізації національних відносин у республіці.

У вітчизняній історіографії радянського періоду зазначена тема не знайшла наукового відбиття. Лише протягом останнього десятиліття в Україні з'явилися праці, у яких з позицій сучасного розуміння історичних процесів висвітлюються питання національного будівництва та розвитку земельних відносин у Кримській АРСР. Зокрема В.М. Брошеван [1], О.О. Форманчук [1], М.С. Дементьев [2], В.О. Семенов [3] зосередили увагу на таких напрямках національної політики, як підготовка і створення Кримської АРСР, проведення татаризації владних і управлінських структур республіки, створення й діяльність національних шкіл, клубів, бібліотек. Того ж часу в названих працях нічого не було сказано про вплив земельного питання на розвиток національних відносин в автономії. В.В. Маковський [4] і А.В. Чебанова [5] розглядали деякі питання розвитку соціальних відносин у кримському селі, зосередивши увагу переважно на дослідженні соціальної структури кримського доколгоспного селянства, його політичних настроїв, земельної політики владних структур Криму стосовно різних верств селянства тощо, проте аналіз національних відносин у кримському селі 1920-х років в їхніх працях не міститься. Питання єврейської сільськогосподарської колонізації півдня України порушувалося в працях О.О. Рафальського [6] та Ф.Г. Турченка [7], але про стан справ у Кримській АРСР вони даних не наводили, мабуть тому, що протягом свого існування Кримська автономія входила до складу Російської Федерації. Таким чином, спеціальних робіт, присвячених аналізу національних відносин у кримському доколгоспному селі, до цього часу не було, і дана стаття вперше на науковому рівні ставить цю проблему. Також слід зазначити, що у фондах ЦВК Кримської АРСР, Наркоматів землеробства, Робітничо-селянської інспекції Криму, Кримського обкому ВКП(б), які містяться у Державному архіві в Автономній Республіці Крим, авторами знайдено низку матеріалів, що раніше в історичних працях не використовувалися.